

САМОКОНТРОЛЬ, САМОВЛАДАННЯ ТА САМОПОВАГА ЯК ПІДГРУНТЯ ЛІДЕРСТВА МАЙБУТНІХ ОСВІТЯН

Бойчук Юрій Дмитрович

доктор педагогічних наук, професор,
академік НАПН України, ректор

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ORCID ID: 0000-0001-8583-5856

Researcher ID: ABE-8288-2021

Scopus Author ID: 57203241344

Кузнєцов Марат Амірович

доктор психологічних наук, професор кафедри психології

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ORCID ID: 0000-0001-7662-9938

Researcher ID: AEO-0244-2022

Кабусь Наталя Дмитрівна

доктор педагогічних наук,

професор кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ORCID ID: 0000-0003-3665-8501

Researcher ID: ABB-1801-2021

Scopus Author ID: 57219422859

У статті досліджується взаємозв'язок між емоційним, когнітивним та вольовим контролем поведінки, екзистенційним, особистісним, подієвим самовладанням та самоповагою, які є ключовими ресурсами саморегуляції лідера, з проявами трансформаційного й транзакційного лідерства майбутніх фахівців освітньої галузі.

Результати емпіричного дослідження проявів лідерської позиції майбутніх освітян, що навчаються в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, засвідчили позитивний вплив емоційного, когнітивного й вольового контролю, подієвого самовладання, а також самоповаги, пов'язаної з ефективністю дій та зовнішністю на прояви трансформаційного лідерства (вплив, вміння надихати, інтелектуальна стимуляція, індивідуальний підхід) і мотивацію. Виявлено наявність позитивних кореляційних зв'язків самоповаги, пов'язаною з успішністю соціальних відносин та екзистенційного самовладання з такими показниками трансформаційного лідерства майбутніх фахівців, як здатність впливати, надихати й інтелектуально стимулювати здобувачів освіти. Порівняння середніх значень за досліджуваними показниками саморегуляції підтвердило наявність статистично значущих відмінностей у групах майбутніх педагогів з розвинутою і нерозвинутою лідерською позицією за показниками емоційного, когнітивного та вольового контролю поведінки, подієвого самовладання й самоповаги, зумовленої ефективністю дій і зовнішністю.

За результатами факторного аналізу визначено перший «Прийняття невизначеності, самовладання та самоконтроль поведінки» (4,302; 25,3 %) і третій фактори «Самоповага, зумовлена зовнішністю й успішною взаємодією з іншими» (2,402; 14,1 %) у психологічній структурі особистості «лідерів», що доводить значущість досліджуваних показників саморегуляції особистості для формування лідерської позиції в системі освіти. Отримані результати сприятимуть удосконаленню програми роботи з формування стійкої лідерської позиції майбутніх освітян.

Ключові слова: лідерство, лідерська позиція, майбутні освітяни, саморегуляція, самоконтроль поведінки, самовладання, самоповага.

Boichuk Yu., Kuznietsov M., Kabus N. SELF-CONTROL, SELF-POSSESSION, SELF-ESTEEM AS A BASIS FOR LEADERSHIP OF FUTURE EDUCATORS

The article explores the relationship emotional, cognitive, and volitional control of behavior, personal, event-related, and existential self-possession and self-esteem, which are key resources for a leader's self-regulation, with manifestations of transformational and transactional leadership of future educators.

The results of an empirical study of the manifestations of leadership position of future educators studying at H.S.Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University showed a positive impact of emotional, cognitive and volitional control, event-related self-possession, as well as self-esteem associated with the effectiveness of actions and appearance on all indicators of transformational leadership (influence, ability to inspire, intellectual stimulation, individual approach) and motivation. It was also confirmed that there are positive correlations between self-esteem, associated with the success of social relationships and existential self-possession with such indicators of future specialists' transformational leadership as: the ability to influence, inspire, and intellectually stimulate students. Comparison of mean values for the studied self-regulation indicators confirmed the presence of statistically significant differences in groups of future teachers with a developed and undeveloped leadership position in terms of emotional, cognitive and volitional control of behavior; event-related self-possession and self-esteem, determined by the effectiveness of actions and appearance.

According to the results of factor analysis, the first factor "Acceptance of uncertainty, self-possession and self-control of behavior" (4,302; 25,3 %) and the third factor "Self-esteem due to appearance and successful interaction with others" (2,402; 14,1 %) were identified in the psychological structure of the personality of "leaders", which confirm the significance of the studied indicators of personality self-regulation for the formation of leadership position in the education system. The obtained results will contribute to improving the work program for forming a sustainable leadership position of future educators.

Key words: leadership, leadership position, future educators, self-regulation, behavioral self-control, self-possession, self-esteem.

Вступ. В умовах безпрецедентних викликів, з якими стикнулося населення в умовах війни, перед учителями, які живуть і працюють у таких самих складних умовах, як й інші громадяни, стоїть завдання виховати молоде покоління відповідальних громадян, майбутніх лідерів сучасного світу – конкурентоздатних, життєстійких, здатних долати виклики, йти вперед і перемогати. Педагоги мають транслювати спокій і впевненість, віру в краще майбутнє, насаду до боротьби й перемоги, формувати активну життєву позицію в здобувачів освіти, установку на розвиток і досягнення мети, вміння жити повноцінним життям в умовах невизначеності, підвищеного ризику та агресивного інформаційного перевантаження.

За цих умов формування стійкої лідерської позиції фахівців освітньої галузі, яким держава і суспільство доручають місію освіти й виховання молодого покоління, є одним із ключових завдань вищої педагогічної освіти в Україні, адже лише лідери можуть сприяти становленню лідерів, здатних виявляти активну позицію в різних сферах суспільного буття, що є критично важливим в умовах війни для забезпечення відновлення, розвитку й процвітання країни та кожного її громадянина.

Лідерська позиція фахівців освітньої галузі є «системою установок, що формується у фахівця щодо світу, інших людей, самих себе та професійної діяльності й забезпечує стійку спрямованість бути тим, хто веде за собою, надихає і переконує, є дороговказом для учнів та виявляється в лідерській поведінці й діяльності у сфері освіти» [1, с. 593]. Педагог з вираженою лідерською позицією викликає захоплення, створює сенси й стає прикладом для учнів. Його впевненість у собі, зовнішній вигляд, манера поведінки, захопленість власною справою, пізнанням нового, цілеспрямованість, висока професійність, активна життєва й соціальна позиція сприяють розвитку таких якостей у здобувачів освіти, позитивно впливають на вибір учнями життєвого й професійного шляху, спонукаючи здобувачів освіти наслідувати його поведінку, йти вперед і досягати високих результатів у навчанні й життєдіяльності.

У цьому контексті здатність педагога до ефективної саморегуляції, що дає змогу швидко відновлюватися після невдач; зберігати спокій і впевненість, коли здається, що все погано; не опускати рук і йти далі з іще більшим завзяттям; відповідати на виклики й долати негативні обставини є одними з ключових компонентів лідерської позиції в системі освіти. Така здатність вчителя допомагає зберігати психологічну стійкість та ефективність в умовах невизначеності й ризику та сприятиме формуванню відповідних якостей в учнів, що є критично важливим у складних умовах сьогодення, які високостресогенні й травмувальні для громадян. Дослідники [2–6] підкреслюють: здатність до відновлення ресурсів, саморегуляції емоцій, думок та поведінки, що визначає життєстійкість (резильєнтність) особистості, її здатність долати труднощі й ефективно відповідати на виклик на шляху до мети, сьогодні має вирішальне значення і є умовою сталого розвитку нації, ключовим фактором успіху країни та суспільства.

Водночас потребують детальнішого дослідження такі компоненти саморегуляції, як самоконтроль поведінки, самовладання і самоповага, які становлять основу авторитету вчителя, його лідерської позиції в системі освіти, ефективності педагогічної діяльності. Проблема дослідження пов'язана з необхідністю деталізації особливостей саморегуляції майбутніх фахівців освітньої галузі в умовах невизначеності й ризику в контексті формування стійкої лідерської позиції майбутніх освітян.

Метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження особливостей контролю поведінки, самовладання та самоповаги як підґрунтя лідерства майбутніх освітян.

Науково-дослідницькими завданнями є: 1) емпіричне дослідження зв'язку самовладання, самоконтролю поведінки й самоповаги з показниками трансформаційного і транзакційного лідерства в системі освіти; 2) аналіз ступеня вияву показників самоконтролю поведінки, самовладання і самоповаги

в групах здобувачів вищої педагогічної освіти – «лідерів» і «не лідерів»; 3) визначення ролі досліджуваних показників у факторній структурі лідерської позиції майбутніх освітян, що сприятиме розробці нових ефективних стратегій формування освітнього лідерства в умовах сьогодення.

Матеріали та методи. Для дослідження *лідерської позиції* майбутніх освітян ми використали багатопрофільний опитувальник лідерства В. М. Bass & В. J. Avolio [7], що дає змогу оцінити *трансформаційні* (вплив, вміння надихати, інтелектуальна стимуляція, індивідуальний підхід) і *транзакційні* (мотивація, управління, надання самостійності) *прояви лідерства*. Для виявлення особливостей прояву емоційного, когнітивного та вольового *самоконтролю* студентів використано адаптовану українську версію опитувальника «Контроль поведінки» О. Сергієнко зі співр. (в адаптації О. Жолінської) [8]. Дослідження особистісного, подієвого та екзистенційного *самовладання* відбувалося за допомогою адаптованої нами української версії Тесту самовладання А. Золотарьової [9]. Оцінювання *самоповаги* здійснене із застосуванням Опитувальника для оцінки самоповаги «Scale Measuring State Self-Esteem» Т. F. Heatherton & J. Polivy [10], що дає змогу вивчити індивідуальні прояви самоповаги, пов'язаної з ефективністю дій, успішністю соціальних відносин та зовнішністю.

Вибірку дослідження становили 109 здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів здобуття вищої освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди різних спеціальностей (історія, правознавство, іноземна мова, математика, біологія, образотворче мистецтво та дизайн, хореографія, музичне мистецтво, психологія, соціальна робота, логопедія), віком від 17 до 49 років, з них 95 жінок, 14 чоловіків. Більшість опитуваних є представниками юнацького віку й періоду ранньої дорослості, середній вік опитуваних становить $26,03 \pm 9,14$. Опитування проводилось у березні – липні 2024 року за допомогою Google Forms на добровільній основі.

У процесі статистичної обробки даних використано методи: описової статистики, кластерного аналізу з використанням методу k-means для поділу респондентів на дві групи – «з розвинутою лідерською позицією» і «тих, хто не виявляє лідерської позиції», кореляційного аналізу (Пірсона), експлораторного факторного аналізу, обчислення середніх значень та стандартних відхилень за показниками самоконтролю, самовладання та самоповаги для груп «лідерів» та «не лідерів» із застосуванням t-критерію Стюдента. Обчислення здійснювалися з використанням програми Statistica 13.

Гіпотеза емпіричного дослідження: У дослідженні припускаємо, що майбутні освітяни з розвинутою лідерською позицією характеризуються конструктивним ставленням до себе та інших і мають високі показники когнітивного, емоційного та вольового самоконтролю; вирізняються високим екзистенційним, особистісним і подієвим самовладанням; інтегральною позитивною самооцінкою, розвинутою самоповагою, зумовленою ефективністю дій, успішними соціальними відносинами та позитивним сприйняттям власної зовнішності.

Результати дослідження та їх обговорення. Зазначимо, що «здатність зберігати активність, ухвалювати конструктивні рішення й бути ефективним у період криз посідає особливе місце серед психологічних конструктів лідерства. Така здатність є критично важливою для освітян, як мають сприяти збереженню емоційної стабільності, мотивації до навчання та розвитку в здобувачів освіти, формувати вміння долати труднощі, відповідати на виклики, зберігати життєстійкість під час випробувань» [1, с. 594].

У цьому контексті вміння контролювати себе, свої думки та емоції, що зумовлює здатність особистості визначати перебіг свого життя й відображає впевненість у спроможності контролювати імпульси, усвідомлено керувати поведінкою, виявляючи волю при досягненні значущих цілей, є однією з провідних характеристик лідера. Контроль поведінки відображає психологічний рівень свідомої і несвідомої саморегуляції особистості в єдності афективних, когнітивних і вольових психічних процесів, де емоційний, когнітивний і вольовий контроль пов'язані з емоційними, інтелектуальними та вольовими ресурсами особистості й відображають три основні підсистеми саморегуляції, зумовлюючи її індивідуальні особливості [11].

Зокрема, *емоційний контроль* характеризує здатність особистості керувати емоціями, розуміти власні емоції та емоційні стани інших, підтримувати емоційну рівновагу, зберігати психологічну стійкість у стресових ситуаціях. *Когнітивний контроль* у контексті лідерства передбачає розвинутою здатність контролювати думки, протидіяти деструктивним думкам, особливо в кризових ситуаціях; планувати дії, передбачати наслідки певних стратегій поведінки, знаходити найкращий вихід при вирішенні складних ситуацій, концентруватись на виконанні завдання, осмислювати ментальний та життєвий досвід, брати уроки з помилок. *Вольовий контроль* відображає здатність виявляти волю, йти вперед і долати труднощі, не втрачати часу на несуттєве, здійснюючи свідому цілеспрямовану вольову регуляцію поведінки й діяльності для досягнення поставлених цілей через підкорення імпульсів свідомому контролю, де «наполегливість є зовнішньоспрямованим вектором вольової саморегуляції, а самовладання – її внутрішньоспрямованим вектором, які відображають здатність зберігати активність і продовжувати діяти, незважаючи на невдачі» [12, с. 177]. Підкреслимо, що *самовладання* як здатність виявляти витримку, сміливість, рішучість, впевненість при зіткненні зі складними

життєвими обставинами; мистецтво опанування своїми думками, почуттями та діями, відіграє ключову роль у досягненні успіху і є невід'ємною умовою лідерства в освіті.

Іншим важливим психологічним конструктом лідерства в освіті є висока *самоповага* як емоційно-ціннісний складник самосвідомості, що виявляється в прийнятті себе, усвідомленні власної цінності й зумовлюється позитивною оцінкою власних досягнень у різних сферах життєдіяльності. Зрозуміло, що до вчителя, який не цінує і не поважає себе, не будуть дослухатись і поважати інші. Самоповага відображає стійке позитивне ціннісне ставлення вчителя до себе як до вольової успішної особистості, зумовлює його впевненість у собі, ефективності своїх дій та ухвалених рішень, прагнення досягати успіху, ставити й реалізовувати цілі. О. Малихіна зазначає: «самоповага як психологічний конструкт пов'язана з наявністю стійких переконань та життєвих планів, незалежністю дій та суджень, здатністю розуміти й урахувувати власні бажання та відстоювати кордони, умінням роз'яснювати свої вимоги, адекватною самооцінкою, розумінням своїх сильних і слабких сторін, високою цілеспрямованістю й прагненням до вдосконалення, що відображають когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти самоповаги» [13, с. 147]. Підкреслимо: самоповага, що виявляється в ціннісно-позитивному ставленні до себе й відображає гармонію в стосунках із самим собою, свідчить про відсутність внутрішньоособистісних конфліктів, не пов'язану з надмірною самовпевненістю, що перешкоджає ефективному лідерству.

Наведемо результати проведеного нами емпіричного дослідження. Описові статистики (середні значення, стандартне відхилення, коефіцієнт варіації, статистична помилка, мінімальні та максимальні значення) всієї вибірки досліджуваних за показниками самоконтролю поведінки, самовладання і самоповаги подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Описові статистики вибірки досліджуваних ($n = 109$) за показниками контролю поведінки, самовладання та самоповаги

Шкали	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>CV %</i>	<i>SE</i>	min	max
Емоційний контроль	30,85	6,03	19,53 %	0,58	10,00	44,00
Когнітивний контроль	31,21	5,59	17,94 %	0,54	17,00	44,00
Вольовий контроль	31,89	6,62	20,76 %	0,63	13,00	45,00
Особистісне самовладання	15,04	4,24	28,17 %	0,41	3,00	21,00
Подієве самовладання	9,34	3,16	33,89 %	0,30	2,00	14,00
Екзистенційне самовладання	9,23	3,25	35,25 %	0,31	2,00	14,00
Самоповага: ефективність дій	24,42	4,98	20,42 %	0,47	10,00	35,00
Самоповага: успішність соціальних відносин	25,33	6,25	24,69 %	0,59	9,00	35,00
Самоповага: зовнішність	22,28	4,55	20,42 %	0,43	6,00	30,00

Відповідно до опитувальника Контролю поведінки [8], діапазон 9–21 відповідає низькому рівню, діапазон 22–33 – середньому, діапазон 34–45 – високому рівням прояву показників когнітивного, емоційного та вольового контролю. Аналіз наведених даних (табл. 1) засвідчує, що за середніми значеннями розвиненість різних видів *самоконтролю* перебуває приблизно на одному рівні у вибірці досліджуваних з найбільш вираженими показниками вольового контролю ($M = 31,89$, $SD = 6,62$), водночас з урахуванням мінімальних і максимальних значень, найменш розвиненим є емоційний контроль ($\min = 10$), найбільш розвинений – когнітивний контроль ($\min = 17$) з можливими значеннями за шкалами від 9 до 45.

За показниками *самовладання* у вибірці досліджуваних спостерігаємо переважання середніх рівнів особистісного ($M = 15,04$, $SD = 4,24$ при можливому діапазоні прояву від 3 до 21) та подієвого самовладання ($M = 9,34$, $SD = 3,16$ при можливому діапазоні від 2 до 14). При цьому найбільш вираженим показником є екзистенційне самовладання, що демонструє середній з тенденцією до високого рівень ($M = 9,23$, $SD = 3,25$ при можливому діапазоні балів від 2 до 14).

Щодо *самоповаги*, то найбільш вираженими показниками є самоповага, пов'язана з успішністю соціальних відносин ($M = 25,33$, $SD = 6,25$ при можливому діапазоні прояву від 7 до 35) та зовнішністю ($M = 22,28$, $SD = 4,55$ при можливих значеннях від 6 до 30), які характеризуються переважанням середнього рівня з тенденцією до високого у вибірці опитаних. Найменш вираженим показником є самоповага, пов'язана з ефективністю дій ($M = 24,42$, $SD = 4,98$ при можливому діапазоні балів від 7 до 35).

Для визначення взаємозв'язку проявів трансформаційного та транзакційного лідерства майбутніх освітян за опитувальником В. М. Bass & В. J. Avolio (1995) з показниками самоконтролю поведінки, самоповаги й самовладання коефіцієнти кореляції були розраховані для всієї вибірки досліджуваних (табл. 2).

Аналіз кореляцій за показниками самоконтролю поведінки дає змогу стверджувати про тісні позитивні зв'язки емоційного, когнітивного та вольового *контролю поведінки* з усіма проявами трансформаційного лідерства та здатністю мотивувати учнів. Тобто що більше в педагога розвинений

Таблиця 2

Взаємозв'язки показників прояву лідерства з показниками контролю поведінки, самовладання та самоповаги у вибірці досліджуваних ($n = 109$)

Шкали	Вплив	Вміння надихати	Інтелектуальна стимуляція	Індивідуальний підхід	Мотивація	Управління	Надання самостійності
Емоційний контроль	0,472 $p < 0,0001$	0,549 $p < 0,0001$	0,422 $p < 0,0001$	0,311 $p < 0,001$	0,357 $p < 0,0001$	-0,151 –	-0,053 –
Когнітивний контроль	0,538 $p < 0,0001$	0,567 $p < 0,0001$	0,508 $p < 0,0001$	0,463 $p < 0,0001$	0,412 $p < 0,0001$	0,064 –	0,176 –*
Вольовий контроль	0,420 $p < 0,0001$	0,519 $p < 0,0001$	0,339 $p < 0,0001$	0,353 $p < 0,0001$	0,256 $p < 0,007$	-0,007 –	0,154 –
Особистісне самовладання	0,276 $p < 0,007$	0,174 –*	0,109 –	0,069 –	0,083 –	-0,142 –	-0,087 –
Подієве самовладання	0,277 $p < 0,004$	0,403 $p < 0,000$	0,397 $p < 0,0001$	0,388 $p < 0,0001$	0,242 $p < 0,011$	0,050 –	0,013 –
Екзистенційне самовладання	0,288 $p < 0,002$	0,326 $p < 0,001$	0,211 $p < 0,027$	0,161 –*	0,130 –	-0,030 –	0,079 –
Загальне самовладання	0,342 $p < 0,000$	0,362 $p < 0,000$	0,284 $p < 0,003$	0,241 $p < 0,011$	0,182 $p < 0,058$	-0,064 –	-0,009 –
Самоповага: ефективність дій	0,446 $p < 0,0001$	0,484 $p < 0,0001$	0,452 $p < 0,0001$	0,367 $p < 0,0001$	0,377 $p < 0,0001$	0,077 –	0,173 –
Самоповага: успішність соціальних відносин	0,239 $p < 0,012$	0,309 $p < 0,001$	0,260 $p < 0,006$	0,116 –	0,114 –	-0,156 –	-0,019 –
Самоповага: зовнішність	0,410 $p < 0,0001$	0,398 $p < 0,0001$	0,369 $p < 0,0001$	0,249 $p < 0,009$	0,337 $p < 0,0001$	0,029 –	0,023 –

Примітка: «*» – сильна (на рівні $p < 0,1$) тенденція до значущості коефіцієнта кореляції.

самоконтроль, то краще він впливає, надихає, мотивує, інтелектуально стимулює і здійснює індивідуальний підхід до учнів. Також спостерігається позитивний зв'язок на рівні тенденції між когнітивним контролем і наданням самостійності учням ($r = 0,176$).

Підкреслимо: вміння контролювати себе, свої думки, емоції та поведінку, зберігати оптимізм у найскладніших ситуаціях, ухвалювати зважені рішення, не піддаючись емоціям, не відступати перед труднощами, не відволікатися на сторонні справи, завершувати розпочате, незважаючи на відсутність настрою чи невдачі, не піддаватися спокусам і керувати самим собою є рисою справжнього лідера – тільки людина, яка навчилася керувати й контролювати себе, може бути прикладом та вести за собою інших. Лідери не просто готові діяти, вони діють, розуміючи, що успіх приходить до тих, хто йде до нього. Лідери починають діяти сьогодні, бо почати діяти завтра – означає програти; виконують роботу, яку потрібно виконувати, незважаючи на бажання і настрій, мають потужну самомотивацію, не чекають спонукань ззовні. Вони ініціативні, невідступні, дисципліновані, завжди усвідомлюють, що лідером можна стати й надалі зберігати лідерську позицію тільки старанно і багато працюючи. Незібрана людина, яка не здатна до самоорганізації, не може бути лідером й ефективно впливати на інших.

Результати кореляційного аналізу (табл. 2) за показниками самовладання свідчать про найсуттєвіший зв'язок *подієвого самовладання* (що відображає здатність зберігати стійкість у складних непередбачуваних ситуаціях, зокрема, в умовах воєнного стану) з більшістю проявів освітнього лідерства (впливом, вмінням надихати, підтримувати мотивацію, інтелектуально стимулювати учнів, здійснювати індивідуальний підхід). Означене підтверджує надзвичайну важливість подієвого самовладання для лідера, який не може виявляти безпорадності й має бути здатним зберігати контроль над своїми почуттями, думками та вчинками в ситуаціях будь-якої складності, зберігати спокій і впевненість за наявності потужних стресорів й сприяти розвитку резильєнтності та стійкості у здобувачів освіти.

Наведені дані також засвідчують позитивний зв'язок *екзистенційного самовладання* (що відображає здатність особистості підтримувати гармонію між собою та світом у будь-яких умовах життя, що б не сталося) з впливом ($r = 0,288$; $p < 0,002$), вмінням надихати ($r = 0,326$; $p < 0,001$) та інтелектуально стимулювати учнів ($r = 0,211$; $p < 0,027$). Незначний позитивний зв'язок, що демонструє сильну тенденцію, але не досягає рівня значущості, також простежується між екзистенційним самовладанням та індивідуальним підходом ($r = 0,161$) до учнів.

Зазначимо, що серед показників самовладання найменш вираженим є зв'язок *особистісного самовладання* (пов'язаного з упевненістю у власних силах, наполегливістю, завзятістю, витримкою, здатністю зберігати холодний розум у повсякденних ситуаціях як стійкою особистісною рисою) з можливістю прояву лідерства в системі освіти. За цим показником значущі кореляції зафіксовано лише з фактором впливу ($r = 0,276$; $p < 0,007$), водночас не виявлено статистично значущих зв'язків особистісного самовладання з іншими показниками лідерства в освіті. Незначний позитивний зв'язок на рівні тенденції, який не досягає рівня значущості, простежується між особистісним самовладанням і вмінням надихати учнів ($r = 0,174$).

Водночас за загальним самовладанням спостерігаємо позитивні кореляції з усіма показниками трансформаційного лідерства й мотивацією, отже, дані кореляційного аналізу підтверджують, що педагоги, схильні до втрати самовладання, не можуть бути лідерами; володіння собою критично важливе при зіткненні зі складними життєвими обставинами. Навіть у вкрай важких життєвих ситуаціях лідер не може собі дозволити довго потерпати, бо на нього рівняється і дивиться група.

За показниками *самоповаги*, що відображає позитивне ставлення вчителя до себе, його інтегральну позитивну самооцінку, спостерігаємо суттєвий позитивний зв'язок *самоповаги, пов'язаної з ефективністю дій та зовнішністю* з усіма проявами трансформаційного лідерства та мотивацією. Підтверджено також позитивний статистично значущий зв'язок *самоповаги, що ґрунтується на успішних соціальних відносинах* (і відображає високий рівень розвитку комунікативних навичок у майбутніх фахівців освітньої галузі) з впливом ($r = 0,239$; $p < 0,012$), умінням надихати ($r = 0,309$; $p < 0,001$) та інтелектуально стимулювати учнів ($r = 0,260$; $p < 0,006$). Незначні позитивні зв'язки самоповаги, пов'язаної з успішністю соціальних відносин простежуються також з умінням мотивувати (0,114) й застосовувати індивідуальний підхід (0,116); незначні негативні – з управлінням (–0,156) та наданням самостійності учням (–0,019), проте вони не є статистично значущими. Отже, внутрішня позиція педагога-лідера характеризується потужною самоповагою, відсутністю страхів, залежності від зовнішніх думок та оцінок і пов'язана з проявом власної індивідуальності, впевненістю у своїх знаннях та вміннях, а також конструктивним ставленням до помилок і невдач. Для того щоб не зупинятися на місці та йти далі у своєму професійному розвитку, педагог з кожної складної, проблемної ситуації, з невідомого рішення має виокремлювати позитивний досвід, вдосконалюватися та примножувати свій внутрішній світ.

Узагальнення результатів кореляційного аналізу засвідчує, що лідерська позиція в системі освіти найтісніше пов'язана з розвиненим когнітивним, емоційним і вольовим самоконтролем (з коефіцієнтами кореляції $r > 0,5$); вираженими є її зв'язки з подієвим самовладанням, а також самоповагою, пов'язаною з ефективністю дій та зовнішністю; помірні зв'язки спостерігаються з особистісним та екзистенційним самовладанням і самоповагою, що ґрунтується на успішності соціальних відносин – означені показники позитивно корелюють з більшістю проявів транзакційного лідерства. Водночас спостерігаємо відсутність статистично значущих кореляцій між показниками самоконтролю, самоповаги та самовладання та управлінням і наданням самостійності учням, тобто означені прояви транзакційного лідерства в освітньому процесі загалом не пов'язані зі ступенем вираження в майбутнього педагога самоконтролю поведінки, самовладання та самоповаги.

Нами також досліджено відмінності (середні значення й стандартні відхилення із застосуванням t-критерію Стюдента) між майбутніми педагогами з розвиненою і не розвиненою лідерською позицією за показниками контролю поведінки, самоповаги та самовладання (табл. 3). Відзначимо, що розподіл майбутніх педагогів різних спеціальностей на групи «лідерів» ($n = 70$) і «не лідерів» ($n = 39$) здійснено з використанням кластерного аналізу методом k-means за показниками багатфакторного опитувальника лідерства В. М. Bass & В. J. Avolio [7], опис результатів якого наведено в публікації авторів «Прояв лідерських особливостей особистості майбутніх освітян у контексті їхньої готовності до ризику» (Кузнєцов & Кабусь, 2024: 598).

Здійснене із застосуванням t-критерію Стюдента порівняння середніх значень у групі «лідерів» і «не лідерів» виявило статистично значущі відмінності за всіма показниками *самоконтролю поведінки*. Аналіз даних засвідчує, що майбутні педагоги з розвиненими лідерськими якостями мають вищі за середній рівні когнітивного контролю ($32,93 \pm 5,21$, у діапазоні прояву від 27,72 до 38,14 при можливих значеннях від 9 до 45) та емоційного контролю ($32,20 \pm 5,77$ у діапазоні прояву від 26,43 до 37,97 при можливих значеннях від 9 до 45); переважанням високого рівня вольового контролю ($33,60 \pm 6,33$, у діапазоні прояву від 27,27 до 39,93 при можливому діапазоні балів від 9 до 45). Майбутні педагоги з нерозвиненою лідерською позицією вирізняються помірними проявами за показниками емоційного, когнітивного та вольового самоконтролю.

Порівняння середніх значень за показниками *самовладання* в групах «лідерів» та «не лідерів» засвідчує наявність статистично значущих відмінностей за показником подієвого самовладання ($t = 2,158$, $p < 0,006$). При цьому майбутні педагоги з розвиненою лідерською позицією мають: середній рівень особистісного самовладання ($15,23 \pm 4,04$, у діапазоні прояву від 10,99 до 19,27 при можливих балах від 3 до 21); дещо вищий за середній рівні подієвого ($9,96 \pm 2,99$ у діапазоні від 6,97 до 12,95 при мож-

Таблиця 3

Відмінності між студентами з розвинуеною і не розвинуеною лідерською позицією за показниками контролю поведінки, самовладання та самоповаги

Показники саморегуляції	Групи досліджуваних		<i>t</i>	<i>p</i>
	«Лідери» (<i>n</i> = 70)	«Не лідери» (<i>n</i> = 39)		
Емоційний контроль	32,20 ± 5,77	28,43 ± 5,78	3,261	0,001
Когнітивний контроль	32,93 ± 5,21	28,13 ± 4,97	4,688	0,000008
Вольовий контроль	33,60 ± 6,33	28,82 ± 6,06	3,835	0,0002
Особистісне самовладання	15,23 ± 4,04	14,72 ± 4,61	0,601	Не знач.
Подієве самовладання	9,96 ± 2,99	8,23 ± 3,20	2,158	0,006
Екзистенційне самовладання	9,64 ± 3,32	8,49 ± 3,03	1,796	Не знач.
Загальне самовладання	34,82 ± 8,44	31,43 ± 8,19	2,031	0,04
Самоповага: ефективність дій	25,90 ± 4,27	21,77 ± 5,12	4,498	0,00002
Самоповага: успішність соціальних відносин	26,00 ± 5,89	24,13 ± 6,77	1,506	Не знач.
Самоповага: зовнішність	23,34 ± 3,69	20,38 ± 5,32	3,409	0,001

ливих значеннях від 2 до 14) та екзистенційного самовладання ($9,64 \pm 3,32$, у діапазоні прояву від 6,32 до 12,96 при можливих балах від 2 до 14). Майбутні освітяни з нерозвинуеною лідерською позицією відрізняються помірними, дещо нижчими за середні проявами за всіма показниками самовладання: особистісного, подієвого та екзистенційного, що підтверджує важливість цілеспрямованого розвитку означених якостей у майбутніх фахівців освітньої галузі, які мають бути здатними сприяти розвитку життєстійкості та резильєнтності у здобувачів освіти.

Розрахунок середніх значень за показниками самоповаги в групах студентів – «лідерів» та «не лідерів» виявив наявність статистично значущих відмінностей за проявами самоповаги, пов'язаної з ефективністю дій ($t = 4,498$, $p < 0,000017$) та зовнішністю ($t = 3,409$, $p < 0,001$). Для групи «лідерів» характерні вищий за середній рівні за всіма показниками самоповаги, пов'язаної з: 1) ефективністю дій ($25,90 \pm 4,27$, у діапазоні прояву від 21,33 до 30,17 при можливих значеннях від 7 до 35); 2) успішністю соціальних відносин ($26,00 \pm 5,89$ у діапазоні прояву від 20,11 до 31,89 при можливих значеннях від 7 до 35), а також тенденцією до високого рівня самоповаги, пов'язаної із зовнішністю ($23,34 \pm 3,69$, у діапазоні прояву від 19,65 до 27,03 при можливому діапазоні значень від 6 до 30). Майбутні освітяни з нерозвинуеною лідерською позицією характеризуються середніми значеннями за всіма показниками самоповаги, що підтверджує важливість цілеспрямованого розвитку означеної риси в майбутніх фахівців освітньої галузі.

Застосування експлораторного факторного аналізу (що дає змогу виявити приховані компоненти досліджуваного явища) засвідчило, що серед чотирьох факторів, виявлених нами в психологічній структурі лідерів [14], які пояснюють 67,3 % загальної дисперсії, а саме: 1) «Прийняття невизначеності, самовладання та самоконтроль поведінки» (факторна вага – 4,302; пояснює 25,3 % загальної дисперсії); 2) «Висока креативність та ефективність прийняття рішень» (2,659; 15,6 %); 3) «Самоповага, зумовлена зовнішністю й успішною взаємодією з іншими» (2,402; 14,1 %); 4) «Стримана емпатія» (2,089; 12,3 %) – перший і третій фактори пов'язані з досліджуваними нами показниками.

Зокрема, до структури першого фактору «Прийняття невизначеності, самовладання та самоконтроль поведінки» (4,302; 25,3 % загальної дисперсії) увійшли когнітивний (0,619), емоційний (0,632) та вольовий (0,767) самоконтроль, а також особистісне (0,757), подієве (0,672) та екзистенційне (0,702) самовладання, які пов'язані з фактором позитивно.

До структури третього фактору (2,402; 14,1 %) увійшли самоповага, пов'язана із зовнішністю (0,874) та самоповага, що ґрунтується на успішності соціальних відносин (0,619). Отже, ефективне лідерство в освіті потребує піклування про свій імідж та розвиток гнучких навичок, здатність впливати й переконувати, ефективно взаємодіяти з різними людьми, що прямо впливає на сприйняття педагога як лідера й визначає ставлення до нього учасників освітнього процесу. Відзначимо також, що важливою ознакою самоповаги є здатність особистості до самовідновлення, турбота про себе, своє фізичне і психічне благополуччя. Лідери не тільки поважають, а й піклуються про себе, своє фізичне, ментальне здоров'я і зовнішній вигляд, розуміючи, що збереження й збагачення найбільшого активу, який вони мають – їх самих – є вирішальним; уміють збалансовувати й гармонізувати своє життя – дбати про відновлення й збагачення у фізичній, емоційній, розумовій і духовній сферах. Лідери вміють приділяти час для себе й здатні до саморегуляції на фізіологічному, емоційно-вольовому та світоглядному рівнях. Лідер є сильною особистістю, він не пасує і не відступає перед труднощами, має стійкість, вміє протистояти фруструвальним ситуаціям; у нього розвинений самоконтроль, особистісне, подієве та екзистенційне самовладання та висока самоповага, він здатен до самоорганізації та ефективної організації діяльності інших, причому самоповага є важливим ресурсом особистості лідера.

Висновки

1. Емпіричне дослідження проявів лідерської позиції в емоційному, когнітивному, вольовому самоконтролі поведінки, а також у показниках самовладання та самоповаги майбутніх фахівців освітньої галузі, що відображають їхнє ставлення до себе, виявило позитивний зв'язок усіх видів контролю, подієвого самовладання, а також самоповаги, пов'язаної з ефективністю дій та зовнішністю з показниками трансформаційного лідерства (вплив, вміння надихати, інтелектуальна стимуляція, індивідуальний підхід) і мотивацією. Підтверджено наявність позитивних кореляційних зв'язків екзистенційного самовладання й самоповаги, пов'язаної з успішністю соціальних відносин, зі здатністю впливати, надихати й інтелектуально стимулювати учнів.

2. Зіставлення середніх значень у групі «лідерів» і «не лідерів» виявило статистично значущі відмінності за: 1) всіма показниками самоконтролю поведінки (здобувачі з розвинутою лідерською позицією виявляють вищий за середній та високий рівні самоконтролю поведінки, у здобувачів – «не лідерів» ці якості виявлені на середньому рівні); 2) подієвим самовладанням («лідери» вирізняються дещо вищим за середній рівнем подієвого самовладання, «не лідери» – рівнем, дещо нижчим за середній); 3) самоповагою, пов'язаною з ефективністю дій та зовнішністю (лідери» характеризуються показниками, вищими за середній рівень, «не лідери» – мають середній рівень прояву означених показників).

3. Важливість досліджуваних характеристик саморегуляції підтвердили результати факторного аналізу, відповідно до яких «Прийняття невизначеності, самовладання та самоконтроль поведінки» та «Самоповага, зумовлена зовнішністю та успішною взаємодією з іншими» є першим і третім фактором у психологічній структурі особистості «лідерів».

4. Отримані результати підтвердили значущість впливу контролю поведінки, самоповаги та самовладання на прояв лідерської позиції майбутніх освітян і дає змогу стверджувати, що справжні лідери мають особливо розвинений самоконтроль, особистісне, подієве та екзистенційне самовладання, здатні зберігати холодний розум та стійкість духу в складних ситуаціях, підтримувати гармонію між собою та світом у будь-яких умовах життя; характеризуються інтегральною позитивною самооцінкою, що відображає позитивне ставлення до себе, високу самоповагу, обумовлену ефективністю дій, успішними соціальними відносинами та позитивним сприйняттям власної зовнішності. Означені характеристики доцільно враховувати при розробці системи роботи з формування стійкої лідерської позиції майбутніх фахівців освітньої галузі.

Перспективою подальшої роботи є експериментальна перевірка ефективності розробленої програми соціально-психологічного тренінгу, націленого на розвиток психологічних конструктів лідерства у здобувачів вищої педагогічної освіти й виявлення стійкої лідерської позиції в системі освіти.

Література:

1. Кузнєцов М. А., Кабусь Н. Д. Прояв лідерських особливостей особистості майбутніх освітян у контексті їхньої готовності до ризику. *Перспективи та інновації науки*. Серія «Психологія», 2024. Вип. 9(43). С. 590–603. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-9\(43\)-590-603](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-9(43)-590-603)
2. Бойчук Ю., Кузнєцов М., Татієвська М., Корольов І. Специфіка прояву симптоматики ПТСР в особистісному вимірі життя і діяльності військовослужбовців і цивільних осіб під час війни. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Психологія, 2024. Вип. 72. С. 55–87.
3. Бойчук Ю. Д., Мірошніченко О. М. Роль психологічної підготовки науково-педагогічних працівників ЗВО до запобігання надзвичайних ситуацій в умовах воєнного стану. *Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, реагування та ліквідація їх наслідків: матеріали круглого столу* (м. Черкаси, 28 лютого 2025 р.). Черкаси : НУЦЗУ, 2025. С. 27–29.
4. Мельничук Т., Лук'янчук В. Копінг-стратегії як чинник стресостійкості військових і цивільних в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2025. № 35(2), 7–15. <https://doi.org/10.31108/2.2025.2.35.1>
5. Кузнєцов М. А., Герєєва А. В. (2024). Ступінь сформованості академічної саморегуляції у студентів залежно від їхньої сили волі та завзятості. *Modern research in science and education: the 5 th Internat. scient. and pract. conf.* (January 11–13, 2024) BoScience Publisher, Chicago, USA, 2024. P. 631–636.
6. Olefir V., Bosniuk V. Kuznietsov M., Kasianenko D. Factor Structure of Subjective Well-Being Among Ukrainians. *Revista de Educacion*. Vol. 408, Is. 5, Part.1, 2025, P. 154–167. <https://doi.org/10.59671/XQXd0>
7. Bass B. M., Avolio B. J. Multifactor Leadership Questionnaire Leader Form (5X-Short). Mind Garden, 2025. <https://doi.org/10.1037/t03624-000>
8. Жолінська О. О. Предиктори академічної прокрастинації у студентів. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю 053 Психологія. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. 59 с.
9. Кабусь Н. Д. Психологічні детермінанти становлення лідерської позиції майбутніх освітян. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю 053 Психологія. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024, 191 с.
10. Heatherton T. F., Polivy J. Development and validation of a scale for measuring state self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1991. Vol. 60(6), P. 895–910. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.6.895>
11. Tangney J., Baumeister R., Boone A. High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 2004. № 72, pp. 271–324. <https://doi.org/10.1111/j.0022-3506.2004.00263.x>
12. Фоменко К. І., Кузнєцова М. М. Саморегуляція навчально-професійної діяльності у оптимістичних та песимістичних студентів: монографія. Харків : Діса Плюс, 2019. 328 с.

13. Малихіна О. А. Теоретичне обґрунтування моделі формування самоповаги в студентському віці. *Психологічний часопис*, 2020. № 3(6). С. 144–153. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.3.14>
14. Кабусь Н. Д., Кузнецов М. А. Психологічні аспекти лідерства в освіті. *Scientific achievements of contemporary society: Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference* (November 7–9, 2024). London, United Kingdom. Cognum Publishing House, 2024. P. 518–523.

References:

1. Kuznietsov, M. A., & Kabus N. D. (2024). Proïav liderskykh osoblyvostei osobystosti maibutnikh osvitan u konteksti yikhnoi hotovnosti do ryzyku [Manifestation of leadership characteristics of future educators in the context of their risk readiness]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriya "Psykhologhiia"*, 9(43), 590–603. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-9\(43\)-590-603](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-9(43)-590-603) [in Ukrainian].
2. Boychuk, Yu., Kuznetsov, M., Tatiyevska, M., & Korolev, I. (2024). Spetsyfika proïavu symptomatyky PTSR v osobystisnomu vymiri zhyttia i diïalnosti viiskovosluzhbovtiv i tsyvilnykh osib pid chas viiny [The specificity of PTSD symptom manifestation in the personal dimension of life and activity of military personnel and civilians during war]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Psykhologhiia*, 72, 55–87. <https://doi.org/10.34142/23129387.2025.72.04> [in Ukrainian].
3. Boichuk, Yu. D., & Miroshnychenko, O. M. (2025). Rol psykhologichnoi pidhotovky naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv ZVO do zapobihannia nadzvychainykh sytuatsii v umovakh voïennoho stanu [The role of psychological training of scientific and pedagogical workers in preventing emergencies under martial law]. *Zapobihannia vynykenniu nadzvychainykh sytuatsii, reahuvannia ta likvidatsiia yikh naslidkiv: materialy kruhloho stolu* (m. Cherkasy, 28 liutoho 2025 r.). Cherkasy: NUTsZU, P. 27–29. [in Ukrainian].
4. Melnychuk, T., & Lukianchuk, V. (2025). Kopinh-stratehii yak chynnyk stresostiïkosti viiskovykh i tsyvilnykh v umovakh viiny [Coping strategies as a factor in stress resistance of military and civilians in war conditions]. *Orhanizatsiina psykhologhiia. Ekonomichna psykhologhiia*, 35(2), 7–15. <https://doi.org/10.31108/2.2025.2.35.1> [in Ukrainian].
5. Kuznetsov, M. A., & Heroeva, A. V. (2024). Stupin sformovanosti akademichnoi samorehuliatcii u studentiv zalezno vid yikhnoi syly voli ta zavziatosti [The degree of formation of academic self-regulation in students depending on their willpower and perseverance]. *Modern research in science and education: the 5th Internat. scient. and pract. conf.* (January 11–13, 2024) BoScience Publisher, Chicago, USA. P. 631–636. [in Ukrainian].
6. Olefir, V., Bosniuk, V., Kuznietsov, M., & Kasiiianenko D. (2025). Factor Structure of Subjective Well-Being Among Ukrainians. *Revista de Educacion*, 408, 5(1), 154–167. <https://doi.org/10.59671/XQXd0>
7. Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1995). Multifactor Leadership Questionnaire Leader Form (5X-Short). Mind Garden. <https://doi.org/10.1037/t03624-000>
8. Zholinska, O. O. (2024). Predyktory akademichnoi prokrastynatsii u studentiv [Predictors of academic procrastination in students]. *Kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvithnoho stupenia mahistr za spetsialnistiu 053 Psykhologhiia*. Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody. 59 p. [in Ukrainian].
9. Kabus, N. D. (2024). Psykhologichni determinanty stanovlennia liderskoi pozytsii maibutnikh osvitan [Psychological determinants of the formation of future educators' leadership position]. *Kvalifikatsiina robota na zdobuttia osvithnoho stupenia mahistr za spetsialnistiu 053 Psykhologhiia*. Kharkiv : KhNPU imeni H. S. Skovorody. 191 p. [in Ukrainian].
10. Heatherton, T. F., & Polivy, J. (1991). Development and validation of a scale for measuring state self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(6), 895–910. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.6.895>
11. Tangney, J., Baumeister, R., & Boone, A. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*, 72, 271–324. <https://doi.org/10.1111/j.0022-3506.2004.00263.x>
12. Fomenko, K. I., & Kuznietsova, M. M. (2019). Samorehuliatciia navchalno-profesiinoi diïalnosti u optymistychnykh ta pesymistychnykh studentiv [Self-regulation of educational and professional activity in optimistic and pessimistic students]: monohrafiia. Kharkiv : Disa Plius. 328 p. [in Ukrainian].
13. Malykhina, O. A. (2020). Teoretychne obgruntuвання modeli formuvannia samopovahy v studentskomu vitsi [Theoretical substantiation of the model of self-esteem formation in student age]. *Psykhologichnyi chasopys*, 3(6), 144–153. <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.3.14> [in Ukrainian].
14. Kabus, N. D., & Kuznietsov, M. A. (2024). Psykhologichni aspekty liderstva v osviti. [Psychological aspects of educational leadership]. *Scientific achievements of contemporary society: Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference* (London, November 7–9, 2024). London, Cognum Publishing House. P. 518–523. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.08.2025
Статтю прийнято до публікації 20.09.2025
Стаття опублікована 16.10.2025